

З.М. МАКАРУХА,
кандидат юридичних наук, докторант
(Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка)

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСНУВАННЯ ПРОСТОРУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ В РАМКАХ ЄС

Ключові слова: *Європейський Союз, судове співробітництво, цивільні справи, правовий інструмент, взаємне визнання, уніфікація, імплементація.*

Унікальність Європейського Союзу, як об'єднання особливого роду, однією з пріоритетних цілей якого є створення простору свободи, безпеки та юстиції, що передбачає, в тому числі забезпечення високого рівня інтегрованості у цивільно-правовій сфері, зумовлює необхідність розвитку судової співпраці держав-членів ЄС у цивільних справах. Така співпраця покликана усунути будь-які перепони спричинені невідповідністю правових та адміністративних систем держав-членів з метою заснування європейського простору цивільного правосуддя.

У минулому правовою основою співпраці судових органів європейських держав у цивільних справах були конвенції, укладені в рамках Ради Європи. Брюссельська Конвенція 1968 р. про підсудність та виконання судових рішень з цивільних та торгових справ, а також практично ідентична (паралельна) однойменна Луганська Конвенція 1988 р. вперше запровадили єдині правила визначення підсудності у справах з іноземним елементом, суттєво спростили процедуру визнання та виконання актів, прийнятих судами однієї держави-члена на території іншої держави-члена. У 1980 р. Римська Конвенція закріпила право, яке застосовується до контрактних зобов'язань.

Ідея розвитку судового співробітництва в цивільних справах саме в рамках

ЄС була вперше закріплена у частині VI Маастрихтського договору 1992 р. Відповідно до положень Договору судова співпраця у цивільних справах (так само, як і у кримінальних) визначається предметом спільного інтересу держав-членів ЄС. Однак інструментарій такого співробітництва (спільні дії та конвенції) передбачений Маастрихтським договором залишався незмінним. В такий спосіб зазначені Конвенції, прийняті в рамках Ради Європи були доповнені Конвенціями розробленими вже в рамках ЄС, а саме Конвенцією про розгляд в Співтоваристві справ щодо неісдатності 1995 р., Конвенцією про вручення судових та несудових документів у цивільних та торгових справах 1997 р. та Конвенцією про компетенцію, визнання та виконання постанов у шлюбно-сімейних справах 1998 р.

Важливим етапом посилення судового співробітництва в цивільних справах в рамках ЄС став Амстердамський договір 1997 р., який пов'язав цю сферу зі свободою руху осіб в контексті забезпечення європейського простору свободи, безпеки та юстиції. Саме необхідність спрощення правового середовища для громадян ЄС стали причиною комунітаризації Амстердамським договором співробітництва судів у цивільних справах шляхом перенесення цієї сфери з третьої в першу опору

Європейського Союзу. Відповідно до ст. 65 Амстердамського договору заходи щодо співпраці судових органів держав-членів ЄС у цивільних справах, що мають транскордонні наслідки мають вживатися в тій мірі, в якій це необхідно для належного функціонування внутрішнього ринку ЄС. До зазначених заходів положення ст. 65 відносять наступні: удосконалення та спрощення системи транскордонного надання судових та позасудових документів, співпраці у збиранні доказів, а також визнання та виконання рішень у цивільних та торгових справах (зокрема рішень у позасудових справах); сприяння відповідності чинних у державах-членах норм, що стосуються колізії правових норм та юрисдикції; усунення перепон для нормального функціонування цивільного провадження, в разі потреби — шляхом сприяння приведення у відповідність цивільно-процесуальних норм держав-членів.

Амстердамський договір запровадив одностайне прийняття рішень щодо вжиття заходів перелічених у ст. 65. Відповідно до ст. 67 Амстердамського договору протягом перехідного п'ятирічного періоду (від дати набрання чинності Амстердамським договором) Раді належить діяти одностайно, на пропозицію Комісії чи з ініціативи держави-члена та після консультації з Європейським Парламентом. Після перехідного періоду застосовується ця ж процедура, з однією лише відмінністю — Рада діє на пропозицію виключно Комісії. Держави-члени в даному випадку не мають права прямо звертатися з пропозицією до Ради, а діють через Комісію, яка зобов'язується вивчати будь-який запит держави-члена про подання пропозиції до Ради.

З набранням чинності Ніццьким договором у лютому 2003 р., ст. 67 Договору про Європейське Співтовариство була доповнена частиною п'ятою, яка запровадила голосування кваліфікованою більшістю та процедуру спільного (Радою та Європейським Парламентом) прийняття рішення щодо запровадження заходів у сфері спів-

робітництва судів у цивільних справах, за винятком аспектів, пов'язаних із сімейним правом (до цієї сфери застосовується процедура, передбачена для післяперехідного періоду).

Таким чином Амстердамський договір як результат європейських інтеграційних процесів створює правові передумови удосконалення механізму транснаціонального цивільного судочинства.

Європейська економічна інтеграція викликала інтенсивну уніфікацію права, перш за все матеріального, а потім процесуального. Це явище є закономірним. Створення внутрішнього ринку ЄС вимагає створення спільного правового простору, в тому числі одноманітного застосування норм європейського права, ефективного механізму розгляду і вирішення транснаціональних приватноправових спорів, виконання судових рішень. Внаслідок цього, міжнародний договір, як джерело регулювання проблем транскордонного цивільного судочинства, відповідно до ст. 61 та 65 Амстердамського Договору замінюється нормативними актами інститутів ЄС — регламентами та рішеннями. Як наслідок, вищезазначені Конвенції (за виключенням Римської Конвенції) інкорпоровано у право ЄС.

Наявність уніфікованої норми сама по собі не означає її належного застосування. На думку німецького дослідника К. Колера, судді національних судів держав-членів мають природну схильність ототожнювати терміни міжнародної угоди з аналогічними термінами вітчизняного права, наповнювати абстрактні юридичні поняття змістом, який відповідає їх національній правосвідомості. Тим самим національна судова практика може звести нанівець таку уніфікацію і створити тим самим, як зазначає автор, «небезпеку ренаціоналізації інтернаціоналізованих норм» [1, 12].

Ефективний механізм забезпечення одноманітного застосування у державах-членах права ЄС у сфері судового співробітництва в цивільних справах забезпечено наднаціональним судовим органом — Судом ЄС, який в рамках преюдиційної про-

цедури тлумачить норми права ЄС, а його рішення, що носять характер прецеденту, є важливим джерелом цивільного процесуального права держав-членів ЄС.

Помітний внесок у розвиток співробітництва судів у цивільних справах було зроблено Європейською Радою у Тампере у жовтні 1999 р., яка прийняла першу робочу програму заснування простору свободи, безпеки та юстиції, що містила опис політики, практичні цілі, а також часові рамки їх досягнення [2]. Особливою заслугою робочої програми Тампере стало запровадження принципу «взаємного визнання», як наріжного каменя співробітництва судів у цивільних та кримінальних справах в рамках ЄС.

З робочою програмою, прийнятою у Тампере, було пов'язано прийняття 4 листопада 2004 р. Радою Гаазької програми [3], яка закріплює цілі, що мають бути досягнуті у період з 2005 по 2010 рр. щодо встановлення простору свободи, безпеки та юстиції. У Гаазькій програмі враховано оцінку Єврокомісії щодо програми, прийнятої у Тампере. У травні 2005 р. на виконання Гаазької програми Єврокомісія підготувала, а Рада затвердила План дій [4], який містить детальний перелік заходів та часові рамки їх виконання.

Однією з цілей Гаазька програма проголошує подальше запровадження принципу взаємного визнання судових рішень у цивільних справах, а також усунення законодавчих та правових перепон у цивільних та сімейних провадженнях, що мають транскордонні наслідки.

Частиною 3.4.2 Гаазької програми передбачено завершення імплементації Програми заходів щодо «взаємного визнання» [5] до 2011 р. У цьому зв'язку основна робота має здійснюватися в таких сферах: колізії правових норм щодо недоговірних зобов'язань («Рим II») та договірних зобов'язань («Рим I»); Європейський платіжний ордер та інструменти щодо малих позовних вимог. Водночас зазначається, що ефективність існуючих інструментів щодо «взаємного визнання» має бути під-

вищена через стандартизацію процедур та документів, запровадження мінімум стандартів з окремих аспектів процесуального права (зокрема, вручення судових та поза-судових документів та ін.). Крім цього, Комісія заохочується до підготовки пропозицій стосовно окремих аспектів сімейного та спадкового права.

У звітах Комісії про імплементацію Гаазької програми [6; 7; 8] відзначається задовільний стан виконання Програми у сфері співробітництва судів у цивільних справах (на відміну від співробітництва судів у кримінальній сфері). Наголошується на необхідності покращення імплементації Програми на національному рівні, оскільки окремі держави-члени не забезпечують вчасно імплементації європейських правових інструментів у національний правопорядок.

Важливе значення у виробленні механізму співпраці судів держав-членів ЄС у цивільних та торгових справах, а також способів забезпечення громадян ЄС відповідною інформацією мало Рішення Ради 2001/470/ЄС від 28 травня 2001 р. про заснування Європейської судової мережі у цивільних та торгових справах [9].

Відповідно до Рішення Європейська судова мережа у цивільних та торгових справах складається з центральних контактних пунктів створених державами-членами і, якщо необхідно, обмеженої кількості додаткових контактних пунктів; інших членів мережі, включаючи органи відповідальні, відповідно до права Співтовариства чи міжнародного права, за судову співпрацю між державами-членами.

Мережа має два завдання: спростити судову співпрацю між державами-членами у цивільних та торгових справах; формування публічної інформаційної системи (для інформування громадян ЄС у зазначеній сфері). Мета мережі полягає у наступному: усунути будь-які практичні бар'єри, з якими стикаються громадяни ЄС, що є учасниками процесу у цивільних чи торгових справах з іноземним елементом; покращити імплементацію інструментів Співто-

вариства чи конвенцій чинних для двох чи більше країн-членів; забезпечити громадськість інформацією, спростивши доступ до судової системи держав-членів. З цією метою Судова мережа спрощує контакти між державними органами держав-членів, організовує періодичні зустрічі.

Контактні пункти відіграють ключову роль у Судовій мережі: вони забезпечують усю необхідну інформацію, спрощують процедуру запиту щодо судової співпраці, вирішують будь-які труднощі, що виникають у зазначеній сфері. Представники контактних пунктів зустрічаються принаймні тричі на півроку для обміну досвідом та визначення основних проблем і шляхів їх вирішення. Загальні збори, відкриті для усіх членів Судової мережі, проводяться ад hoc. Комісія, Рада та держави-члени приймають рішення щодо максимальної кількості учасників загальних зборів.

З метою раціоналізації існуючих інструментів та гармонізації діяльності Європейського Співтовариства у сфері судового співробітництва у цивільних справах Комісія запропонувала на період 2007—2013 рр. спеціальну Програму під назвою «Цивільне судочинство». Бюджет програми становить 109,3 мільйони євро та передбачає: здійснення спеціальних заходів Комісією; фінансову підтримку проєктів, що становлять інтерес для Співтовариства; фінансування діяльності неурядових організацій.

У цьому зв'язку 25 листопада 2007 р. Радою та Європейським Парламентом було прийнято Рішення №1149/2007/ЕС про затвердження спеціальної Програми «Цивільне судочинство» (далі — Програма) на період 2007—2013 рр., як частини Програми «Фундаментальні права та судочинство» [10]. Програма визначає чотири основні цілі: сприяти судовій співпраці у цивільних справах з метою створення «Європейського простору юстиції», побудованого на принципі взаємного визнання та довіри; усунути перешкоди для належного функціонування транскордонного цивільного судочинства; спростити доступ фізич-

них та юридичних осіб до судочинства; поширювати та зміцнювати контакти, мережі та обмін інформацією між судовими та адміністративними органами, а також юристами.

Для досягнення зазначених цілей Програмою передбачено конкретні заходи: підтримка тренінгів з права Співтовариства для юристів-практиків; заохочення обміну інформацією та досвідом; покращення інформування про правові системи держав-членів ЄС та доступ до правосуддя; посилення взаємного визнання, поважаючи незалежність судочинства; спрощення функціонування Європейської судової мережі у цивільних та торгових справах. З метою моніторингу та оцінки результатів Програми Комісія уповноважена (не пізніше ніж 31 березня 2011 р.) підготувати Європарламенту та Раді звіт про імплементацію Програми.

Не слід недооцінювати значення, яке мало приєднання Європейського Співтовариства до Гаазької конференції з міжнародного приватного права, відповідно до Рішення Ради 2006/719 від 5 жовтня 2006 р. [11]. (Європейське Співтовариство стало учасником Конференції з 3 квітня 2007 р.). Адже метою цієї міжнародної міжурядової організації, членами якої є понад 68 країн, є робота над прогресивною уніфікацією норм міжнародного приватного права країн-учасниць. З 1951 р. в рамках Конференції було прийнято 38 міжнародних конвенцій, які впливають на розвиток різних правових систем, представниками яких є держави-учасниці.

Відповідно до Рішення Ради 2006/719 Співтовариство (як учасник Конференції) має діяти в межах компетенції, наданої йому державами-членами ЄС, а саме у сфері судового співробітництва у цивільних справах, що має транскордонні наслідки (як це передбачено ст. 65 Амстердамського договору).

Таким чином, участь Європейського Співтовариства у Конференції має як внутрішній, так і зовнішній ефект. Міжнародні конвенції, прийняті в рамках Конференції,

є важливим джерелом уніфікації цивільно-правових норм держав-членів ЄС, а відтак — зближення цивільно-правових систем останніх з відповідними правовими системами інших держав-учасниць Конференції. Це, своєю чергою, створює сприятливі умови для розвитку судового співробітництва у цивільних справах, що мають транскордонні наслідки, між ЄС та третіми державами.

Увесь попередній досвід діяльності ЄС щодо розвитку співробітництва судів у цивільних справах враховано у відповідних положеннях Лісабонського договору 2007 р. [12].

У частині першій ст.65 Лісабонського договору зазначено, що «Союз розвиває судову співпрацю в цивільних справах, що мають транскордонні наслідки, на підставі принципу взаємного визнання судових рішень та рішень у позасудових справах. Така співпраця може охоплювати ухвалення заходів щодо зближення законів та підзаконних актів держав-членів.» Отже, на відміну від Амстердамського договору, Лісабонський договір визначає принцип «взаємного визнання» основоположним принципом співробітництва судів у цивільних справах.

Частина друга ст. 65 Лісабонського договору містить ширший (у порівнянні з Амстердамським договором) перелік заходів у сфері співробітництва судів у цивільних справах, що мають транскордонні наслідки. Заходи, передбачені Амстердамським договором, доповнені наступними: ефективний доступ до правосуддя; розвиток альтернативних методів розв'язання спорів; підтримка навчання суддів та судового персоналу.

Однак введені Лісабонським договором додаткові заходи не такі вже інноваційні. У зв'язку з широким тлумаченням положень ст. 65 Амстердамського договору, співробітництво у зазначених (додаткових) сферах вже здійснювалося на практиці. Так, зокрема, на підставі ст. 65 Амстердамського договору у 2004 р. розглядалося питання про прийняття Директиви

ЄС про окремі аспекти посередництва у цивільних та торгових справах [13], що є одним із шляхів «розвитку альтернативних методів розв'язання спорів у цивільних та торгових справах» (додаткових заходів відповідно до Лісабонського договору 2007 р.) Своєю чергою, додатковий захід щодо «підтримки навчання суддів та судового персоналу» став одним з пріоритетних заходів спеціальної Програми «Цивільне судочинство» на 2007 — 2013 рр. (прийнятої 25 листопада 2007 р. — до підписання Лісабонського договору від 3 грудня 2007 р.).

Незмінним (у порівнянні з закріпленим Ніццьким договором) залишається порядок прийняття заходів у сфері судового співробітництва у цивільних справах, передбачений частиною 2 ст. 65 Лісабонського договору — спільно Європарламентом та Радою у відповідності із звичайною законодавчою процедурою. Водночас відповідно до частини 3 ст. 65 Лісабонського договору Рада, на пропозицію Комісії, може прийняти рішення, що визначає ті аспекти сімейного права, що має транскордонні наслідки, які можуть бути предметом актів, ухвалених за звичайною законодавчою процедурою. У цьому випадку Рада діє одностайно після консультації з Європарламентом.

Нововведенням Лісабонського договору є участь національних парламентів держав-членів ЄС у розгляді вищезазначених пропозицій Комісії щодо прийняття Радою рішень у сфері сімейного права, які мають транскордонні наслідки. Перед тим, як прийняти рішення щодо пропозицій Комісії, останні подаються на розгляд національним парламентам держав-членів. У разі відхилення документа національним парламентом (протягом 6 місяців з дня нотифікації) Рада не приймає рішення.

Підсумовуючи здійснений аналіз еволюції правового регулювання співробітництва судів держав-членів ЄС у цивільних справах, які мають транскордонні наслідки, не можна не відзначити прогресу, досягнутого у поступовому заснуванні Єв-

ропейського простору цивільного правосуддя: комунітаризація співробітництва судів у цивільних справах; визначення конкретних заходів щодо усунення невідповідності судових та адміністративних систем держав-членів; вироблення механізмів співробітництва судів держав-членів ЄС у цивільних та торгових справах, а також інформування громадян; визначення принципу «взаємного визнання» ключовим принципом судового співробітництва.

Проте чимало проблем залишаються невирішеними: забезпечення належної та вчасної імплементації європейських правових інструментів у національний правопорядок; спрощення доступу до право-

суддя; гармонізація національного законодавства; ефективне застосування принципу «взаємного визнання».

Основні проблемні питання відображено у Лісабонському договорі, який, увібравши весь попередній досвід співробітництва держав-членів ЄС у цивільних справах, сприятиме удосконаленню, спрощенню та підвищенню ефективності співробітництва держав-членів у зазначеній сфері, а також заснуванню Європейського простору цивільного правосуддя, в рамках якого громадяни ЄС можуть вільно користуватися своїми правами, в тому числі на свободу та безпеку.

Список літератури:

1. *Kohler C. Integration und Auslegung: Zur Doppelfunktion des Europäischen Gerichtshofes / C. Kohler // Ein internationales Zivilverfahrensrecht für Gesamt Europa / Hrsg. Von Erik Jayme. — Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, 1992. — 231 S.*
2. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament «Area of Freedom, Security and Justice: Assessment of the Tampere programme and future orientations»/ COM (2004) 4002 final.*
3. *Hague Programme: strengthening freedom, security and justice in the European Union / Brussels. — 13 December 2004. - 16054/04.*
4. *Council and Commission Action Plan implementing the Hague Programme on strengthening freedom, security and justice in the European Union / Brussels. — 10 June 2005.*
5. *Official Journal C 12 of 15.01.2001.*
6. *Strengthening freedom, security and justice in the EU: Report on the implementation of the Hague Programme for 2005 (the “Scoreboard Plus”) / COM(2006) 333 final.*
7. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament — Report on the implementation of The Hague programme for 2006 /COM(2007)0373 final.*
8. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament — Report on the implementation of The Hague programme for 2006 / COM(2007)0373 final.*
9. *Official Journal L 174 of 27.06.2001.*
10. *Official Journal L 257 of 3.10.2007.*
11. *Council Decision 2006/719/EC of 5 October 2006 on the accession of the Community to the Hague Conference on Private International Law / Official Journal L 297 of 26.10.2006.*
12. <http://www.europa.eu>
13. *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters / COM (2004) 718 of 22.10.2004.*

РЕЗЮМЕ

В статті проаналізована еволюція правового регулювання співробітництва судів держав-членів ЄС в гражданських і торгових делах трансграничного характеру, на основі якого зроблено висновки про прогрес, досягнутий у створенні євро-

пейского пространства гражданского правосудия, а также о связанных с этим процессом проблемах.

SUMMARY

The evolution of the legal regulation of the judicial cooperation in civil and commercial matters of transnational character within the EU has been investigated in the Article. As a result the conclusion has been made on some progress achieved in establishment of the European area of civil justice, as well as problems connected with this process.

Рекомендовано кафедрою прав людини, міжнародного та європейського права

Подано 22.01.10